

НОВЕ ДЖЕРЕЛО ПРО КИЇВСЬКИЙ ЗАМОК

Одним із найважливіших джерел до вивчення історії середньовічного Києва і, зокрема, історії Київського замку на горі Киселівці є його описи: інвентарі, ревізії та люстрації. Протягом XVI ст. зафіксовано чотири таких описи: 1520, 1552, 1570 і 1577 рр. Усі вони опубліковані в джерельних виданнях XIX — початку XX ст. і добре відомі дослідникам.

Приводом до першого описання Київського замку був лист папи Льва X (січень 1520 р.) про передачу Сигізмунду I коштів, зібраних у Західній Європі для боротьби з турецькою агресією. Третина пожертвувань, за розпорядженням папи, мала бути витрачена на укріплення прикордонного міста Києва¹.

Опис Київського замку 1520 р. під заголовком «Звіт королеві Сигізмунду I про Київський замок і Київську землю» опубліковано вперше у виданні: „Zródła do dziejów polskich, wydawane przez Mikołaja Malinowskiego i Alexandra Przewdzieckiego”, t. II, odział II, Akta, Wilno, 1844 s. 119—122. Повторно його видав І. Каманін в «Сборнике статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемом Киевской комиссией для разбора древних актов», вип. 2, К., 1916, с. 6—9.

Комісія для ревізії замків Литви і України, створена в 1544 р., описувала українські замки двічі: у 1545 і 1552 рр. Під час першої ревізії 1545 р. Київський замок описаний не був. Його опис здійснено під час другої ревізії — у 1552 р. Акт ревізії внесено до Книги переписів Литовської метрики. В перекладі польською мовою цей акт опублікований М. Малиновським у згаданих „Zródłach do dziejów...” (с. 123—140), але помилково датований 1545 р. Це можна пояснити тим, що публікація здійснювалась не за Литовською метрикою, а за текстом запису даної ревізії до гродських книг Київського воєводства, вчиненого набагато пізніше — у 1616 р. Можливо, помилка в датуванні зроблена саме тут, у цій нині не збереженій книзі. Вдруге ревізія 1552 р. опублікована Київською комісією для рсзгляду давніх актів (на цей раз за оригінальним текстом з Литовської метрики) у виданні: «Архив Юго-Западной России», ч. 7, т. I, К., 1886, с. 106—122.

У 1570 р., після загарбання Польщею правобережних українських воєводств, була здійснена так звана коронна ревізія українських замків, у тому числі київського. Опубліковано її у виданні: „Zródła dziejowe, t. XX. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. IX. Ziemia Ruskie. Ukraina (Kijow — Braclaw)”. Warszawa. 1894, s. 3—6; також у «Архиве ЮЗР», ч. 7, т. III, К., 1905, с. 1—7.

Доповненням до згаданої ревізії був реєстр замкової зброї 1532 р. (Архив ЮЗР, ч. 8, т. V, К., 1907, с. 8—9) та «Реєстр стягнення податків з королівщини Київського воєводства 1571 р.» («Zródła...», t. XX, s. 22—23).

Останні статистичні відомості про Київ XVI ст. подає реєстр залоги Київського замку, складений у 1577 р. („Zródła...”, t. XX, s. 145—149).

У 1605 р. Київський замок згорів під час пожежі, яка виникла від удару блискавки. Протягом одинадцяти років, незважаючи на сеймову постанову про його відновлення, замок лежав у руїнах². Лише у 1616 р. київський вїйт Ходика розпочав відбудовні роботи, які однак, не були закінчені. Люстрація Київського воєводства 1616 р. („Zródła dziejowe, t. V. Lustracje królewsczyzn ziem Ruskich, Wolynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku”. Warszawa, 1877, s. 100;

¹ Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia... ab Augustino Theiner. Tomus II (1410—1572). Romae, 1861, s. 405.

² М. Ф. Владимирский-Буданов. Акты о заселении Южной России XVI и XVII вв.—«Архив ЮЗР», ч. 7, т. III, К., 1905, с. XXII—XXIII.

„Zródła...”, t. XX, s. 48—53; також: «Архив ЮЗР», ч. 7, т. III, с. 30—40) не подає відомостей про Київ, оскільки київський підвоєвода Мишка-Холоневський не допустив люстраторів до опису замку й міста. Із відомостей, зібраних ними серед міщан, довідуємось лише, що в замку зберігся (чи був відбудований) дім городничого Станіслава Вигури. Про інші будівлі та стан оборонних споруд в люстрації згадки немає.

Нарешті, у 1622 р. була здійснена нова люстрація Київського воєводства із стислим переліком будівель і озброєння Київського замку („Zródła...”, t. V, s. 130; „Zródła...”, t. XX, s. 55—56). Наступні відомі люстрації Київського воєводства I-ї половини XVII ст. за 1629 і 1636 рр. (Zródła...”, t. V, s. 185, 195) відомостей про Київський замок не містять зовсім. Пропонований інвентар публікується вперше. Він був складений 21 червня 1619 р. при передачі Києва і Київського воєводства новому воєводі — Томашу Замойському, який у 1618 р. заступив свого попередника Станіслава Жолкевського. Оскільки подальші відомі описи Київського замку походять з останньої чверті XVII ст.³, можна припускати, що даний інвентар — практично єдине джерело для вивчення фортифікацій Києва між 1570 р. і II половиною XVII ст.

Інвентар фіксує укріплення і замкові будівлі, відбудовані чи частково збережені після згаданої пожежі. Особливо цінною частиною інвентаря є детальний опис зброї, наявної в замку, зокрема, гармат, розташованих у замкових брамах і на мурах, а також тих, що зберігаються в шобах — складах зброї. Не менш детально перераховано приладдя до гарматної обслуги, кількість і види рушниць, в тому числі старовинних київ для стріляння, наявні порохові запаси, готові кулі і злитки свинцю для їх виготовлення. За повнотою відомостей про стан замку в цілому даний інвентар значно перевершує стислу згадку в люстрації Київського воєводства 1622 р.

Цінність документа полягає і в тому, що це — оригінал, засвідчений печатками-сигнетами осіб, що його склали. Фізичний стан інвентаря поганий: текст вицвів, папір напівзотлілий, чорнило проступає крізь аркуш із звороту. В зв'язку з цим видається доцільною його публікація не лише в перекладі, а й в оригіналі.

Публікацію підготувала Н. М. ЯКОВЕНКО, старший палеограф ЦДІА УРСР

1619 r. CZERWCA 21. KIJOW.—INWENTARZ ZAMKU KIJOWSKIEGO.

Inwentarz zamku Kijowskiego spisania budowania jakie jest armaty i innych rzeczy w niem będących przy podaniu miasta Kijowa jaśnie wielmożnemu panu je[go] m[oj]ści panu Tomaszowi Zamojskiemu na Zamościu, wojewodzie kijowskiemu, knyszyńskiemu etc staroście przeze mnie, Pawła Paczyńskiego, sekretarza i dworzana je[go] król[ewskiej] m[oj]ści roku Pańskiego 1619 m[iesi]ąca juniej 21 dnia.

Ten zamek na gorze wysoko palami dębowemi wkrąg otoczony, z basztą jedną debową przy moście, druga dawna baszta była, ale już zgniła. Budowanie w niem w którym przeszli panowie podwojewództwie mieszkali to jest izdeb trzy białych w jednym miejscu, o dwu sieniach jedna z alkierzom s komorą, a dwie s komorami tesz. Do którego budowania je[go] m[oj]ść pan Zacharjasz Jałowicki, stolnik kijowski, sekretarz i pisarz je[go] król[ewskiej] m[oj]ści przypowiedał się że to jemu należy po panu Wielhorskiem, podwojwodzym przeszłym, powiedając kosztem onego kosztem gdy był podwojwodzym zbudowane.

Ososbno piekarnia i świetlica, stajnia, studnia, szop dwie na strzelbę. Przy jednej wieża dla schowania komór rozmaitych różnych ludzi miejskich i innych niemało. Strzelba w pierwszej szopie. Naprzeciwko w jednej bramie zamkowej dział spizowych pełnych pięć okowanych na dwu kołach, cztery z olstrami rzeniennymi, z szuflami i [...]⁴, piąte bez tych potrzeb lekko okowane. Moździerów dwa spizowych także okowanych na kutach. Dział żelaznych okowanych na kołach cztery, kul żelaznych małych i wielkich baryło, hakownic na ścienie piędziesiąt cztery, a osobno na czterech wozkach, każdy wozek na czterech kołach o dyszlu, po cztery hakownice na każdym wozku s przyrzyciem rzemiennym. Wszystkich hakownic na tych wozkach szesnaście, piąte[go] wozka ze czterma hakownicami niedostawa. Do tych hakownic prochownic z workami rzemiennymi do kul dwadzieścia pięć.

W drugiej szopie niepodaleku studnię nad domem pana horodnicze[go] działa spizane na dwu kołach okowane i cztery żelaznych na dwu kołach okowanych. Tamże działek żelaznych dwoje, które tak leżą jedno w łożu, a drugie bez łoża. Na ścienie hakownic dwanaście, prochownic siedm z workami, kijów do strzelania pięć, kul żelaznych baryła niektóre ołowem obliwane, wiader skurzanych cztery. Przed tą szopą działa spizane nazwane “sokol” urwane na dwu kołach, a na bramie wjezdnej nad mostem dział żelazne, na dwu kołach okowanych.

³ Г. В. Алферова, В. А. Харламов. Крепостные укрепления Киева во второй половине XVII века.— «Вопросы истории», № 7, 1979, с. 67—73.

⁴ Слово не прочитане.

Lamus nowy drewniany gliną oblepiony, w którym działo żelazne nieokowane, hakownic pięć porwanych [...], do hakownic skrzynka, moździerzów[*w*] spiżowych do robienia prochów sześć, prochu beczek większych trzynaście a barył dziesięć, ołowa sztuk wielkich siedm, a mniejszych pięć blach ołowianych z cerkwie, kupa niemala kul żelaznych, niektóre ołowem obliwane, do hakownic barył pułtory, a do dział barył dwie, w grubie ładunków do hakownic pięćset, kul kamiennych gromada niemala, wiader skurzanych sześć, łańcuch żelazny u drzwi i dragi dia wiezki, haków cztery z strony worka piątego ze czterma hakownicami, także spiży od pięciu dział i dwu moździerzów porwanych.

Dzwona zegarowe[*go*] że tego teraz podług inwentarza przez pana Mیزیjewskie[*go*], sługę skarbowego, bywшему je[*go*] m[*o*ści] panu wojewodzie kijowskiemu, a terażniejszemu je[*go*] m[*o*ści] panu kanclerzowi koronnemu podawanego nedostawa. Tedy o tem wszystkim gdzie się co zbrakło ma dać sprawę pan Stanisław Wigura, horodniczy kijowski, jako ten, który tem zawiaduje.

Który to inwentarz tak spisawszy ów ręką moją podpisałem i pieczęć do niego przyłożyłem.

Pisan na zamku Kijowskim roku, m[*iesi*ą]ca i dnia wysznapisanego.

Paweł Paczyński,

sec[retarz] jkm, namieś[*nik*] kijowski.

Stanisław Wygura,

hor[odniczy] kij[owski], ręką własną.

Paweł Rzechowski przy tym będący ręką swą.

1619 р. ЧЕРВНЯ 21. КИІВ.—ІНВЕНТАР КИІВСЬКОГО ЗАМКУ.

Інвентар Київського замку з описом будівель, зброї та інших речей, що в ньому знаходяться, складений мною, секретарем і дворянином й. к. м.¹ Павлом Пачинським місяця червня 21 дня року божого 1619 при передачі міста Києва під владу ясновельможного й. м. п.² Томаша на Замості Замойського, київського воеводи, книшинського та ін. старости.

Цей замок стоїть високо на горі, оточений дубовими палями, з однією дубовою вежею біля мосту, друга давня вежа раніше існувала, а тепер згнила. Будівлі в замку, де жили попередні панове підвоеводи, такі: три світлиці в одному місці з двома сінями, одна з бічною кімнаткою і коморою, а решта дві теж мають комори. Й. м. п. Захарій Єловицький, київський стольник і секретар й. к. м., оголосив відносно цих будівель, що вони належать йому за правом спадку від колишнього підвоеводи п.³ Вільгорського, оскільки збудовані на його власний кошт за часів підвоеводства.

Пекарня, дім для гостей, стайня, криниця і дві шопи для зброї розташовані окремо. Біля однієї — башта для схову різного майна усяких міщан та багатьох інших людей. У першій шопі — рушниці. Навпроти, в одній із замкових брам, є п'ять бронзових великих обкутих гармат на двох колесах⁴: чотири зі шкіряними чохлами, (пороховими) совками, шполами⁵ і [...] ⁶, а п'ята без цього приладдя, обкута легко. Бронзових мортир⁷, теж обкутих на різках, — дві; залізних обкутих гармат на колесах — чотири; великих і малих залізних куль — барило. На стіні є 54 гаківниці⁸, а крім того, ще окремо на 4-х візках (стоять) по чотири гаківниці на кожному з ремінними пасами (для закріплення). Кожний візок на чотирьох колесах, з дишлом. Всього гаківниць на тих візках 16, а п'ятого візка з 4-ма гаківницями бракує. До цих гаківниць є 25 порохових скриньок з шкіряними мішками для куль.

У другій шопі неподалік від криниці вище дому п. городничого знаходиться бронзова обкута гармата на двох колесах і чотири залізних обкутих гармати на двох колесах. Там же є дві малі залізні гармати, з яких одна лежить у ложі, а друга без ложа. На стіні стоїть 12 гаківниць, 7 порохових скриньок з мішками, 5 київ для стрільби⁹, барила із залізними кулями (з них деякі облиті свинцем) і 4 шкіряних відра. Перед цією шопою є трофейна бронзова гармата на двох колесах, так званий «сокіл»¹⁰, а на в'їзній брамі над мостом стоїть залізна гармата на 2-х обкутих колесах.

¹ Його королівської милості.

² Його милості пана.

³ Пана.

⁴ Тобто на двоколісному лафеті.

⁵ Дерев'яна лопатка для пороху.

⁶ Слово не прочитане.

⁷ Коротка широкоствольна гармата для навісної стрільби; заряджалась спочатку кам'яними, потім запальними снарядами.

⁸ Короткоствольна легка гармата.

⁹ Первісна рушниця.

¹⁰ Важка гармата великого калібру.

Лямус¹¹ новий, дерев'яний, обмазаний глиною. В ньому знаходяться: залізна необкута гармата, п'ять трофейних [...] ¹² гаківниць і порохова скринька до них, шість бронзових ступ для виготовлення пороху, 13 великих бочок і 10 барил пороху, 7 великих злитків свинцю і 5 менших свинцевих листів із церковного даху, чимала куна залізних куль (деякі з них облиті свинцем), півтора барила до гаківниць і 2 барила до гармат. У льосі є 500 набоїв до гаківниць і чимало камінних куль, 6 шкіряних відер, залізний ланцюг біля дверей і другий — для вежки, 4 гаки і біля них п'ятий мішок з 4-ма гаківницями, а також бронза від п'яти (переплавлених) гармат і 2-х трофейних мортир.

Бракує дзвона від годинника, який значиться в інвентарі, складеному скарбовим слугою п. Мізиевським для колишнього й. м. п. київського воєводи, а теперішнього й. м. п. коронного канцлера¹³. Пізніше за те, чого не вистачає, мусить відзвітуватись п. Станіслав Вигура, київський городничий, як такий, який всім цим завідує.

Так склавши цей інвентар, я підписав його рукою власною і приклав до нього печатку¹⁴.

Писано в Київському замку у вищевказаний рік, місяць і день.

Павло Пачинський, секретар й. к. м., київський намісник.

Станіслав Вигура, київський городничий рукою власною.

Павло Реховський, свідок, рукою власною.

Львівська наукова бібліотека АН УРСР, відділ рукописів, ф. Чоловського, 489/III.
Оригінал. Переклад з польської.

¹¹ Відокремлена спеціальна будівля для зберігання цінностей, документів, зброї тощо.

¹² Слово не прочитане.

¹³ Станіслава Жолкевського.

¹⁴ Інвентар скріплено трьома печатками малого формату.